

Palazzo Ducale: de verbeelding van Venetiaanse staatsmacht

Excursie buitenland (Venetië) , cursus 2006-2007

Onderwijsinstituut: Kunstgeschiedenis en Muziekwetenschap

Docent Dr R. Dettingmeijer

Pieter C. Vis , studentnummer 3067785

INHOUDSOPGAVE

1. Inleiding	3
2. Regeren in Venetië	3
3. Ceremoniën en rituelen	7
3.1. De verkiezing van een Doge	7
3.2. De kroningsceremonie	8
3.3. De dood van een Doge	8
3.4. Jaarlijks terugkerende rituelen	8
4. Bouwgeschiedenis van het Palazzo Ducale	9
4.1. Castello Ducale	10
4.2. Palatium Communis	10
4.3. Verbouwing tot Gotisch paleis	11
5. Beschrijving van het Palazzo Ducale	14
5.1. De plattegronden	14
5.1.1. De locatie	15
5.1.2. De verdiepingen	15
5.2. Beschrijving van de façades	17
5.2.1. De west- en zuidvleugel	17
5.2.2. De oostvleugel	19
5.3. Hoekreliëfs west- en zuidfaçades	20
5.4. Over poorten, balkons en trappen	22
5.4.1. Porta della Carta	22
5.4.2. Balkons zuid- en westfacade	23
5.4.3. Arco Foscari	24
5.4.4. Scala dei Giganti	25
5.4.5. Scala d'Oro	26
5.5. De bestuurskamers	27
5.5.1. Zalen van de Quarantia	27
5.5.2. Sala dello Scrutinio	27
5.5.3. Sala dei Maggior Consiglio	28
5.5.4. Sala del Collegio	29
5.5.5. Sala del Senato	30
5.5.6. Sala del Consiglio dei Dieci	30
5.5.7. Sala dell 'Avogaria de Commun	31
5.5.8. Sala dei Tre Capi	31
6. Opmerkingen tot slot	32
Literatuurlijst	33
Lijst van figuren	34
bijlagen	35

Universiteit Utrecht Faculteit der Letteren

Rhenen, 1 juli 2007

1. INLEIDING

Het Palazzo Ducale van Venetië is ongetwijfeld een van de mooiste profane gotische gebouwen in Europa en voor John Ruskin – de 19^e eeuwse ontdekker van de bijzondere Venetiaanse architectuur – was dit Palazzo het centrale gebouw van de wereld.¹ Toch kon dit paleis niet ontstaan zonder de sterk toegenomen welvaart van Venetië in de dertiende en veertiende eeuw. Venetië kon alleen floreren dankzij een sterke bestuurlijke structuur en cultuur van de republiek. De Venetiaanse regeringsvorm is enig in zijn soort: andere steden en landen kenden minder spreiding van macht en hanteerden een strikte (soms conflictueuze) scheiding tussen kerk en staat.

Dit werkstuk heeft tot doel om zowel de beschrijving en de historie van het Palazzo, als de regeringsstructuur in kaart te brengen en te onderzoeken waar de bestuursfuncties en politiek van Venetië de facto uitgevoerd werden. In de politieke structuur staat de Doge weliswaar centraal in de aandacht, maar – zoals aangetoond zal worden – dient vooral als belichaming gezien te worden van datgene waarvoor de Republiek Venetië staat. Dit geldt evenzeer voor het Palazzo Ducale: materialisering van macht door middel van een rijke iconografie en inrichting van een uniek en toch doelmatig regeringsgebouw.

2. REGEREN IN VENETIË²

De oorsprong van de republiek Venetië kan getraceerd worden tot in de zesde eeuw na Christus, toen verdreven burgers hun toevlucht zochten in de lagune aan de Adriatische zee. De Lombarden (ook Longo- of Langbarden genoemd) waren immers in 568 de laagvlakte van de Po binnengevallen, maar slaagden er niet in om de stedelijke gebieden te bezetten. De rijke burgers verenigden zich met de arme bewoners van de moerasachtige streek van wat later Venetië zou heten. In de strijd tegen de Lombarden werd de eerste (militaire) leider gekozen met de titel Dux en Paolo Lucio Anafesto viel deze eer te beurt in 697. Vanaf dat moment werden doges door vooraanstaande families gekozen, waarbij geen enkele familie een erfelijke titel kon verwerven of een dynastie stichten – ondanks enkele pogingen daartoe.

Aanvankelijk werden aanstellingen bekrachtigd door het centrale gezag in Constantinopel. Toen echter de positie van Venetië in de periode van de 8^e tot de 12^e eeuw sterker werd

¹ Howard, Deborah, *The architectural history of Venice*, New Haven, Conn. ; London 2005 p. 90

² Gebaseerd op Boholm, A. Asa, *The Doge of Venice : the symbolism of state power in the Renaissance*, Gothenburg 1990 p. 9 – 38 en Norwich, John Julius, *Venice : the greatness and the fall*, [London] 1981 p. 24 - 29

(en die van het Byzantijnse rijk geleidelijk zwakker) kwamen benoemingen meer en meer tot stand via de *Arengo*. Deze vergadering van vooraanstaande Venetianen was de voorloper van wat later uit zou groeien tot de *Maggior Consiglio* (Grote Raad) en had ook wetgevende bevoegdheden. Hoewel de Doge omringd werd door enkele prominente raadsheren, was zijn macht aanzienlijk en nauwelijks begrensd. Er moest een grandioze mislukking plaats vinden alvorens er een einde kwam aan deze grote persoonlijke bevoegdheden. En dit gebeurde tijdens het doganaat van Vitale Michiel II in 1172 waarin een woedende menigte de doge doodstak vanwege diens rampzalige militaire campagne tegen de Byzantijnen. Vanaf dat moment kwam de eerste *Maggior Consiglio* tot stand waarvan de leden benoemd werden door twee vertegenwoordigers per Venetiaans district (de zes *sestieri*) en waarbij de Raad alle hoge regeringsfunctionarissen binnen de republiek ging aanstellen. Deze bevoegdheid strekte zich merkwaardig genoeg ook uit tot de *sestieri*, waardoor de oligarchie zeker gesteld kon worden. Bovendien werd het lidmaatschap van de Grote Raad beperkt tot een jaar.

Voor de aanstelling van een nieuwe doge werd een verkiezingscomité door de *Maggior Consiglio* benoemd (zie paragraaf 3.1). Ook kreeg de doge de plicht om bindend advies voor zijn besluiten te vragen aan ieder van de zes adviseurs die de *sestieri* vertegenwoordigden. Als doge moest men buitengewoon rijk zijn, omdat de jaarvergoeding gering was en de meeste kosten uit eigen vermogen betaald moesten worden. Doges werden dan ook veelal uit een zeer kleine kring van vooraanstaande, welgestelde patriciërs gekozen.

De omvang van de Grote Raad steeg in de loop van de twaalfde tot aan de veertiende eeuw van 450 naar 2500 leden. Alleen leden van vooraanstaande families, die door hun deelname in de *Maggior Consiglio* en voorheen de *Arengo* tot de patriciërs van Venetië gerekend werden, mochten zitting nemen in de Grote Raad. Hiermee had men een uniek systeem ontwikkeld, met alle karakteristieken van een oligarchie, waarin voor de gewone burger, hoe rijk en aanzienlijk ook, geen plaats was weggelegd in het bestuur van Venetië.

Maar er werden vele waarborgen ingebouwd om te voorkomen dat de macht bij enkelen terecht zou komen. Deze bestonden uit

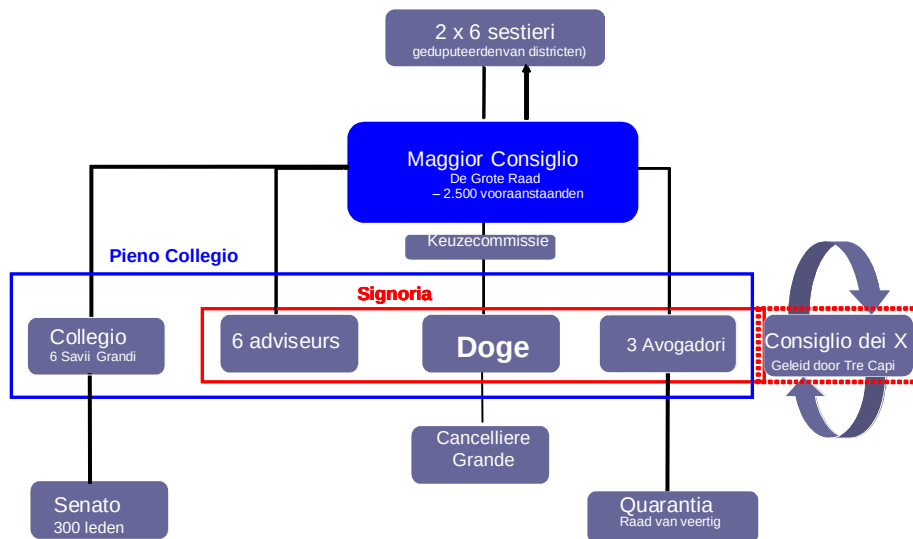
- het verkorten van de zittingsduur die varieerde van enkele maanden tot een jaar; uitgezonderd de doge die voor de duur van zijn leven benoemd was.

- het kiezen van bisschoppen door de *Senato*, formeel bekrachtigd door Rome.³
- het creëren van vele commissies en bestuurlijke echelons die soms overlappende bevoegdheden hadden.
 - Het dagelijks bestuur werd gevormd door de *Signoria*, waarin de doge, de zes raadgevers en beurtelings een van de drie *Avogadori* zitting hadden.
 - *Quarantia*, de Raad van Veertig die uit een drietal rechtbanken bestond, voor het civiele recht, strafrecht en het nieuwe recht (voor zaken buiten Venetië). Deze rechtbanken werden geleid door *Avogadori*. Later werden de *Quarantia* samengevoegd met de *Senato*.
 - *Senato*. Omdat de *Maggior Consiglio* te groot werd om praktische wetgeving te bedrijven werd een senaat door de Grote Raad ingesteld. Deze *Senato* werd geleid door een *Collegio*, een soort ministerraad, bestaande uit zes *Savii Grandi*, die de maritieme en territoriale belangen van Venetië diende te behartigen. Het *Collegio* bereidde wetsvoorstellen voor. Met de *Signoria* vormde het *Collegio* de *Pieno Collegio* (een soort strafkamer om hoge regeringsambtenaren te berechten).
 - *Consiglio dei Diece*. Deze Raad van Tien werd ingesteld nadat een complot in 1310 bijna de val van Venetië veroorzaakte. De *Consiglio* had onduidelijke, maar zeer vergaande bevoegdheden en werd geleid door de *Tre Capi*, die voor zes maanden benoemd werden en beurtelings om de maand het voorzitterschap bekleedden hadden. De leden benoemden zichzelf en vormden met *Signoria* een regering die over de meest belangrijke zaken besluiten nam. Daarnaast kon de Raad zonder vorm van proces verdachten oppakken en folteren.
 - *Cancelliere Grande*. Waren de meeste regeringsfuncties alleen beschikbaar voor patriciërs, dan lag bij dit ambt van Groot Kanselier een carrièremogelijkheid voor de gewone burgers en was het hoogst bereikbare voor een niet-patricier. De Groot Kanselier werd benoemd door de Grote Raad, gaf leiding aan het ambtenarenapparaat. Hij legde verantwoording af

³ Norwich, John Julius, *Venice : the greatness and the fall*, [London] 1981 p. 26

aan de doge en bekleedde hierdoor een machtige positie en stond hiërarchisch zelfs boven die van Senatoren.

Figuur 1 Bestuurlijke structuur Venetië 16^e eeuw

Hoewel de macht van de Doge beperkt was nam hij een centrale positie in, mocht (moest) alle vergaderingen bijwonen en vertegenwoordigde in het openbaar het ultieme gezag en gezicht van Venetië. De facto kon hij echter veel invloed uitoefenen zonder over de formele bevoegdheden te beschikken.

Figuur 1 Bestuurlijke structuur Venetië 16e eeuw is vervaardigd aan de hand van het beschrevene en maakt tevens duidelijk dat er een grote cohesie tussen de verschillende organen bestond. Dit regeringsstelsel heeft vele binnenlandse en buitenlandse stormen doorstaan maar de republiek gedurende lange tijd op een efficiënte wijze geleid. Opvallend is dat er in de loop van de geschiedenis steeds commissies werden toegevoegd zonder dat de oude werden opgeheven, waardoor er een steeds complexere besluitvorming ging ontstaan, die desalniettemin ervoor zorgde dat niemand de macht naar zich toe kon trekken. En dat laatste is misschien wel het geheim waardoor Venetië ruim 1100 jaar een stabiele regeringsvorm heeft gekend.

3. CEREMONIËN EN RITUELEN⁴

Hoewel de regeringsmacht weloverwogen gespreid was over een veelheid van functies en commissies waren de patriciërs zich zeer wel bewust van de noodzaak om ook visueel uitdrukking te geven aan de regeringsmacht van en in Venetië. De rijkdom aan uiterlijk vertoon door middel van ceremoniën, processies en vaste rituelen is dan ook ongekend groot geweest in de Venetiaanse Republiek, waarvan er ook nu nog een aantal jaarlijks terugkeert. In deze paragraaf zullen de belangrijkste kort toegelicht worden.

3.1. De verkiezing van een Doge

Figuur 2 Stembus verkiezing van een doge

De eerste stap in het ingewikkelde verkiezingsproces was het trekken van loten uit urnen die in de grote zaal onder toezicht oog van de Groot Kanselier waren opgesteld. Ieder lid van de Grote Raad moest een lot trekken, dat van zilver of goud kon zijn. De loten werden getrokken door een willekeurig van de straat opgepakte jongeman, niet ouder dan 15, de zogenaamde *ballotino*. Degenen die geen gouden lot hadden moesten terstond het paleis verlaten. De dertig overblijvende leden werden nog een keer door trekking van lot gereduceerd tot negen, die tezamen het verkiezingscomité vormden. Dit comité mocht het Palazzo niet verlaten tot zij een lijst met veertig namen samengesteld had. De veertig kandidaten werden uitgenodigd in de Grote Raadzaal en vervolgens door loting teruggebracht tot twaalf kandidaten. Deze twaalf stelden weer een lijst van vijfentwintig kandidaten, samen die op hun beurt weer door loting gereduceerd werden tot negen. Via nog enkele lotings- en verkiezingrondes, waarbij iedere keer de *Maggior Consiglio* bijeen moest komen om toestemming te geven voor de volgende ronde kwam er uiteindelijk een groep van eenenveertig kandidaten die via meerderheid van stemmen de definitieve Doge moest kiezen. Deze loting - nog steeds feitelijk verricht door de *ballotino*, die de loten van de stembus telde - vond plaats in de *Sala dello Scrutino*. Deze jongeman moest gedurende de hele regeerperiode dienstbaar blijven aan de Doge. De stemmingsprocedures waren ingewikkeld omdat deze dienden te voorkomen dat de stemming door onoorbare praktijken beïnvloed zouden worden.

⁴ Gebaseerd op Boholm, A. Asa, *The Doge of Venice : the symbolism of state power in the Renaissance*, Gothenburg 1990 p. 133 - 239

3.2. De kroningsceremonie

Na een welkomstdiner in het Palazzo vond de inauguratieceremonie plaats in de Basiliek van St Marcus, onder meer omdat een Doge ook beschermer was van de relieken en van de Basiliek. Daarna werd de gekozene, gezeten op een platform, door zeelieden gedragen naar de binnenplein van het paleis. Onderweg strooide hij nieuw geslagen munten onder het volk. Daarna werd hij door de *Porta della Carta* beklom hij alleen de *Scala dei Giganti*. Bovenaan de trap stond een groep hoogwaardigheidsbekleders klaar bestaande uit het verkiezingscomité (41 man sterk), de *Avogadoria* van de *Quarantia*, de zes adviseurs en de *Cancelliere Grande*. Deze laatste overhandigde de schriftelijke geloftes van de Doge aan de oudste adviseur. Dit document bevatte strikte afspraken over de verantwoordelijkheden, vrijheid van handelen, politieke invloed en verwachte gedragingen van de gekozene. Daarna ontving de Doge de witte hoofdkap van de jongste en de rijk met juwelen voorziene gouden Dogenkroon van de oudste adviseur.

3.3. De dood van een Doge

In geheel Venetië werden de kerkklokken geluid bij het overlijden van de Doge en alle raden en regeringsvertegenwoordigers kwamen bijeen in het Palazzo. De Grote Raad vergaderde in de *Sala dei Maggior Consiglio*, de troon van de Doge bleef leeg en de deuren van het paleis werden gesloten. In deze bijeenkomst werd een kort *in memoriam* gesproken en trof men regelingen voor de nieuwe verkiezing en de begrafenis. Tevens benoemde de Grote Raad de opstellers voor de geloofsbrieven voor de nieuw Doge. De *Signoria* nam alle taken van de Doge waar en de Raad van Tien brak de ring van de Doge in stukken evenals het stempel voor de zegels. Tot de aanstelling van een nieuwe Doge werd het Paleis door gewapende mannen van het Arsenaal bewaakt om de regering te beschermen tegen geweldadige opstandjes, zoals die in het verleden wel eens uitbarstten.

3.4. Jaarlijks terugkerende rituelen

De Doge nam prominent deel aan een veelheid van jaarlijkse processies, zoals ingegeven door de kerkelijke kalender en vooral op dagen die gewijd waren aan de beschermheiligen van Venetië (Sint Marcus). Dit gold ook voor dagen van heiligen waar aan ook politieke betekenis kon worden gehecht. Een voorbeeld is Sint Nicolaas op 6 december, een dag waarop de nederlaag van Dandolo in Constantinopel (1202) herdacht werd. Een ander voorbeeld is de dag van St Isidorus, waarop in 1123/24 diens relieken door Doge Michiel na een succesvolle operatie in het Oosten naar Venetië zijn gebracht.

Figuur 3 Feest van de Sensa

Canaletto, 'Terugkeer van de Bucintoro naar de Molo op Hemelvaartsdag'
c. 1730 Olieverf op doek, 182 x 259 cm

Maar ongetwijfeld een van de bekendste ceremoniën is die van de Sensa op Hemelvaartsdag, waarop de Doge een symbolisch huwelijk aangaat met de zee door een ring in het water te werpen. Vandaag de dag wordt dit feest nog steeds gevierd.

De procedure verloopt in grote lijnen als volgt: na een mis in de San Marco betreedt de Doge de *Bucintoro*, een met goud beklede galeischip. Het schip wordt omgeven door een omvangrijke vloot van kleinere schepen op een waarvan zich de bisschop bevindt. De *Bucintoro* wordt naar de lagune nabij het Lido geroeid, waar zich de verbinding met de open zee bevindt. De bisschop, meegevaren op een ander schip, zegent eerst de zee en de Doge. Vervolgens werpt de Doge de ring in het water onder het uitspreken van een huwelijksformule. Vissers duiken in het water om de ring weer naar boven te halen.

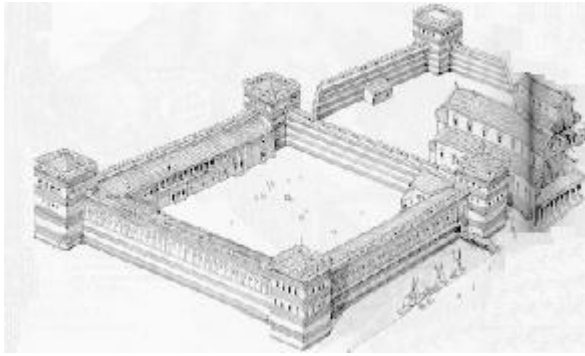
Het huwelijk symboliseert de hechte band tussen de Doge en zijn maritieme koninkrijk "De Adriatische Zee". Door middel van het ringritueel wordt deze band door de Doge gesmeed namens de Republiek Venetië.

Deze fraaie *Bucintoro* is door de Fransen in 1798 grondig vernietigd door eerst alle gouden platen, insignes en beelden van het schip te verwijderen om deze tot goudklompen te smelten in een gigantisch vuur. Het overblijvende karkas werd als kanonneerboot gebruikt en ging in 1824 in het Arsenaal geheel verloren.

4. BOUWGESCHIEDENIS VAN HET PALAZZO DUCALE

Het Palazzo Ducale, zoals we dat nu kennen, werd in een drietal bouwfases gerealiseerd, waarbij bedacht dient te worden dat de functies van het gebouw zich in de loop van de geschiedenis ontwikkelden van een in aanvang enkelvoudige militaire tot veelvoudige functies als regeringsgebouw (vergaderfaciliteiten en secretariaatskantoor), raadhuis, woning van de Doge, gerechtsgebouw annex staatsgevangenis. Daarenboven ging het paleis ook een belangrijke ceremoniële functie vervullen.

4.1. Castello Ducale⁵

Figuur 4 Castello Ducale 811

Tussen 811 en 813 vonden de eerste bouwwerkzaamheden plaats op de Riva degli Schiavoni (Rialto) voor een kasteel, dat deels in hout en deels in steen opgetrokken werd. Hoe dit er precies uit gezien heeft is niet bekend, maar een mogelijke reconstructie biedt Figuur 4 Castello Ducale 811. Hieruit valt af te leiden dat het vooral om de

verdediging van Venetië ging, dat toen nog geenszins de sterke republiek was die het later worden zou. Vanaf 828 begon men aan de bouw van een kerk, waarin het gebeente van de heilige Marcus bewaard moest worden en er behoefte was aan een paleiskapel⁶. Deze kerk zou uiteindelijk de grondslag vormen voor de San Marco basiliek. Hieruit bleek eens te meer dat de wereldlijke en kerkelijke overheid in Venetië sterk met elkaar verbonden waren.

De grote brand van 976 vermocht niet te verhinderen dat het kasteel weer in de oorspronkelijke staat werd hersteld. Mogelijkerwijs is een aantal houten elementen vervangen door stenen om het kasteel minder brandgevoelig te maken.

4.2. Palatium Communis

Figuur 5 Palatium communis

In de 12^e eeuw was de republiek Venetië sterk genoeg geworden om de verdedigingsfunctie van het kasteel te doen veranderen in een meer ceremoniële. Ziani - benoemd in zijn zeventigste geboortjaar - was een zeer actieve Doge, die in de weinige tijd die hem nog restte vele bouwkundige en bestuurlijke veranderingen teweeg heeft gebracht. Het plein voor de San Marco en de verplaatsing van het arsenaal werden door hem geïnitieerd. Maar het zou teveel eer zijn om

hem alle veranderingen van het Castello toe te schrijven, die in totaal 100 jaar in beslag zouden nemen. Al door zijn voorganger werden de muren gesloopt en de contouren van de pleinen (*piazza* en *piazzetto*) rondom de San Marco en het Dogenpaleis uitgezet. Maar het

⁵ Bashir-Hecht, Herma, *Die Fassade des Dogenpalastes in Venedig der ornamentale und plastische Schmuck*, Köln 1977 p. 8-16

⁶ Lermer, Andrea, *Der gotische Dogenpalast in Venedig Baugeschichte und Skulpturenprogramm des "Palatium Communis Veneciarum"*, München 2004 p. 22

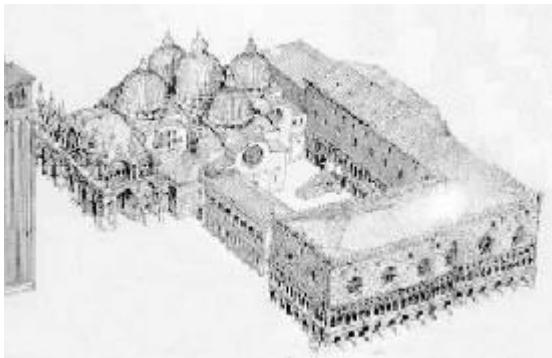
besluit om het Palatium Ducis te veranderen in een regeringsgebouw werd gedurende het doganaat van Ziani genomen. Vanaf dat moment werd een west- en een zuidvleugel op de oude funderingen van het Castello gebouwd, waardoor feitelijk de omvang voor het latere Palazzo Ducale met de bekende zuid- en westfaçades vastgelegd werd. De verbouwing van het Palatium was voltooid in 1205 en droeg voornamelijk een Romaans karakter. Er zijn nog enkele Romaanse delen van muren bewaard gebleven; deze zijn opgenomen in de latere gotische verbouwing⁷. Afbeelding van Figuur 5 Palatium communis is overigens ook een reconstructie; sommige historici menen dat het ging om afzonderlijke gebouwen die de west- en zuidvleugel vormden.

4.3. Verbouwing tot Gotisch paleis

Eind 13^e eeuw discussieerden de raadsleden over vergroting van de raadzaal (*sallata del Maggior Consiglio*). Deze uitbreiding was noodzakelijk geworden door een verandering in de toelatingsvoorwaarden voor de *Maggior Consiglio*, met als gevolg dat het aantal raadsleden verdubbelde. De vergroting van de zaal werd gerealiseerd in 1309.

In de loop van de 14^e eeuw nam het aantal raadsleden nog verder toe, wat weer

Figuur 6 Schets verbouwing zuidvleugel in 1309

aanleiding gaf tot een forse verbouwing van de grote raadzaal. Het op 28 december 1340 genomen besluit hield in het aanbrengen van een extra verdieping boven op het bestaande Romaanse gebouw. Aldus kon de *Sala dei Maggior Consiglio* vergroot en aanzienlijk verhoogd worden. In de twee jaren van voorbereiding die daarop volgden bleek dat er eenstemmigheid ging ontstaan over een plan

voor volledige nieuwbouw. Dit werd wellicht ingegeven door het besef dat er aanzienlijk meer ruimte nodig was dan voorheen gedacht. Het daartoe strekkende besluit werd genomen in maart 1342, hoewel de tekst van dat decreet nauwelijks toereikend genoemd kan worden als rechtvaardiging voor de nieuwbouw van het Gotische paleis, zoals dat uiteindelijk tot stand kwam.

In 1345 begon men aan de afbraak van de oude zuidvleugel; sommige kunsthistorici zijn van mening dat de oude zuid-oosttoren deels opgenomen is in de nieuwe Gotische

⁷ Ibid.p. 39

zuidvleugel, maar hiervoor is nog geen doorslaggevend bewijs gevonden⁸. Wanneer deze zuidvleugel gereed kwam is niet precies bekend maar vermoedelijk in het derde kwart van de veertiende eeuw. Werkzaamheden werden onder meer vertraagd door meerdere pestepidemieën, die het leven kostten aan tienduizenden Venetianen en de bevolking fors reduceerden.

Er zijn geen echte bewijsstukken gevonden voor de aanwijzing van de ontwerper van de façade van het Palazzo Ducale. Wel doemt een drietal namen op zoals Pietro Bassegio (gestorven vóór 1355), diens vermoedelijke opvolger de Filippo Calendario (beeldhouwer en scheepsbouwer?) - wegens verraad opgehangen in 1355 - en Magister Henricus, over wie weinig meer bekend is dan dat hij als bouwmeester in een kroniek genoemd wordt. Nu is het in de middeleeuwen niet ongebruikelijk dat kunstenaars en bouwmeesters anoniem bleven. Evenzeer is het waarschijnlijk dat het ontwerp van het Dogenpaleis niet aan één architect toegeschreven kan worden, maar in samenspraak met meerdere uitvoerders tot stand kwam. Het is daarom verbazingwekkend dat het resultaat zo'n uitgebalanceerde en weloverwogen indruk maakt.

Figuur 7
Porta della Carta

De verbouwing van de westvleugel begon beduidend later (van 1422 tot 1438), maar gelukkigerwijze werd deze geheel gemodelleerd naar de reeds bestaande façade aan de lagune.

Aan de gebroeders Giovanni en Bartolomeo Bon werd de opdracht verstrekt om een toegangspoort te creëren tussen de San Marco en het Palazzo; de beeldhouwers slaagden erin in vijf jaar tijd de *Porta della Carta* te construeren (1443). Op hetzelfde moment ving de bouw aan van de *Arco Foscari*, de toegangspoort achter de *Porta della Carta*, die de verbinding zou vormen met de toen nog niet bestaande *Scala dei Giganti*.

In het woongedeelte van de oostvleugel brak in 1483 een hevige brand uit, waarbij de schade dusdanig groot was dat de uitgebrande ruimtes, waaronder het appartement van de Doge, onbewoonbaar werden. Bij de grootscheepse verbouwing die daarop volgde doemt de naam van Antonio Rizzo op. Of hij de oostgevel daadwerkelijk ontwierp wordt door o.a. Thomas Hirthe bestreden⁹, maar

⁸ Lerner voert een tweetal argumenten aan tegen dit vermoeden: de muren zijn te dun en de toren zou te groot voor typisch Byzantijnse bouw zijn geweest. Zie Ibid.p. 40

⁹ Hirthe, Th, 'Mauro Codussi als architect des Dogenpalastes', *Arte-Veneta* (1982), p.31

vast staat wel dat Rizzo de leiding heeft gehad bij de bouw van het gebouw aan de *Rio di Palazzo*.

Maar Rizzo's misschien wel meest bekende bouwwerk is de *Scala dei Giganti*, de trap die de *Arco Foscari* met de loggia op de eerste verdieping verbindt. Ruim tachtig jaar later (1567) zou Jacopo Sansovino de trap voorzien van een tweetal reusachtige beelden van Mars en Neptunus. Deze opgang werd na zijn realisatie gebruikt als ceremoniële plek voor de kroning van de dogen.

Figuur 8 Scala dei Giganti

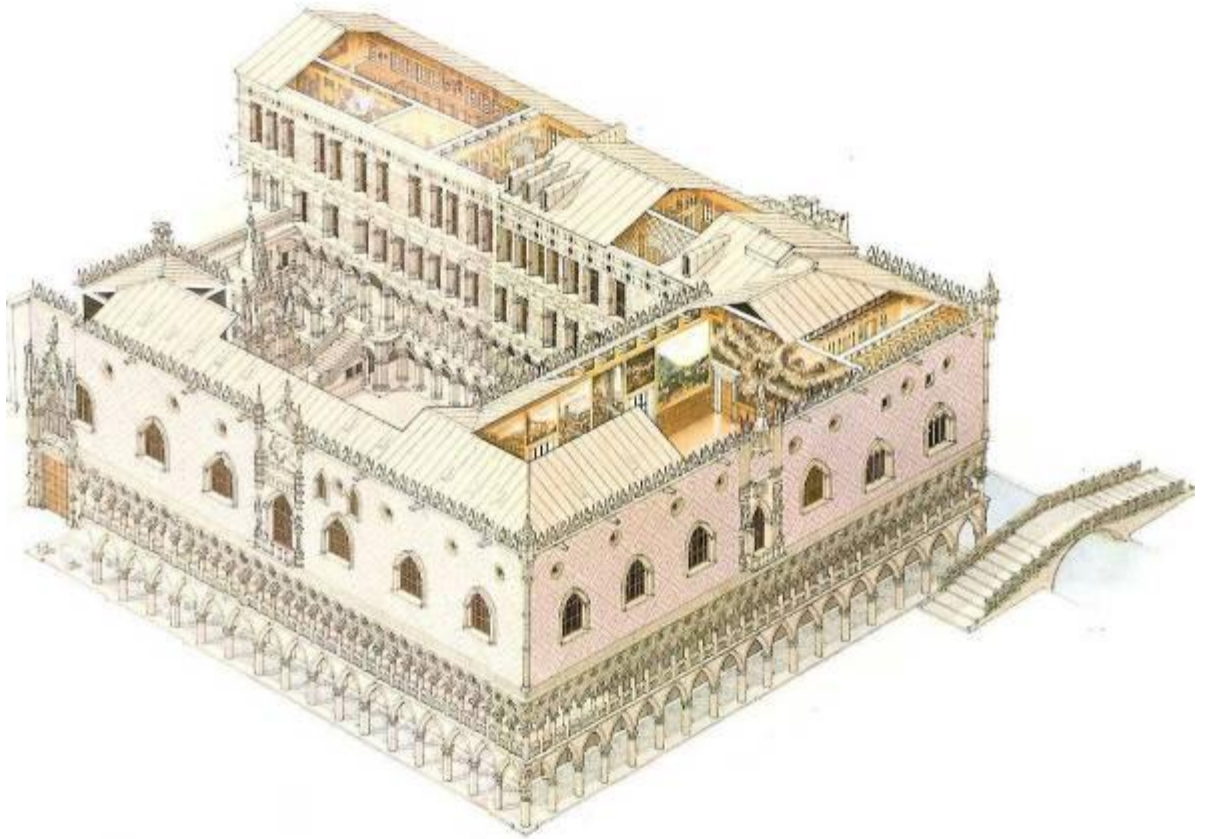

Met de plaatsing van de beelden op de Scala dei Giganti was het Dogenpaleis feitelijk voltooid, al zouden later nog hevige branden de nodige renovaties en kleinere aanpassingen vereisen. Vooral de brand in 1577 was rampzalig voor de grote raadzaal en de aangrenzende *Sala dei Scrutino* : de plafond- en muurdecoraties gingen hierbij volledig teloor en er zijn slechts enkele fragmenten van fresco's bewaard gebleven. Ook werden in de 17^e eeuw een gevangenis aan de overzijde van de *Rio di Palazzo* en de verbindingsbrug *Ponte dei Sospiri* gebouwd.

Een uniek gebouw was in amper tweehonderd jaar tot stand gekomen, waarin ondanks een veelheid aan stijlen toch een samenhangend geheel is gevormd, waarin ieder stijlelement een goed geslaagde esthetisch verantwoorde toevoeging is aan het totale gebouw en waarin de toegenomen macht van de republiek Venetië zichtbaar gemaakt is.

5. BESCHRIJVING VAN HET PALAZZO DUCALE

Figuur 9 Schets Palazzo Ducale

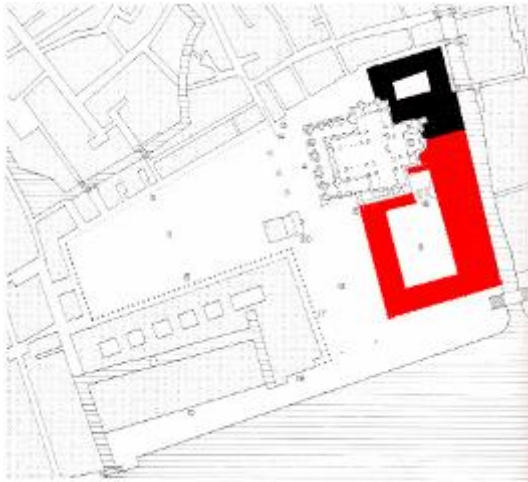
Waarschijnlijk is het Palazzo Ducale vanaf het moment van zijn totstandkoming tot aan de huidige tijd een van de meest afgebeelde gebouwen ter wereld. Iedere zichzelf respecterende schilder of tekenaar heeft met zijn ezel of kladblok voor het Dogenpaleis gestaan, waarvan vele schilderijen en tekeningen getuigen. Ook nu zullen talloze foto's van dit gebouw in het bezit zijn van miljoenen bezoekers van Venetië. Hun fascinatie is in een wetenschappelijke beschrijving niet goed weer te geven en kan nauwelijks recht doen aan de kennelijk alom gevoelde schoonheid. Het feit dat er zo veel over gepubliceerd is vormt desalniettemin bewijs van de ervaring van het sublieme van dit regeringsgebouw en dat terwijl de macht van Venetië al eeuwen lang aanzienlijk getaand is.

5.1. De plattegronden

Het is vrijwel ondoenlijk om alle verdiepingen in detail te beschrijven. In het kader van dit werkstuk kan slechts een globale aanduiding gegeven worden, waarbij vooral die met bestuurlijke aspecten nader belicht worden.

5.1.1. De locatie

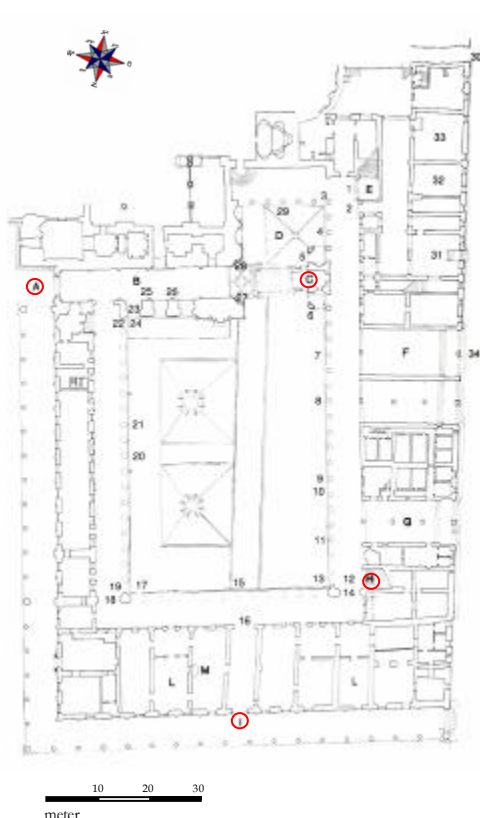
Figuur 10 Kaart met locatie Palazzo

De locatie is sedert 811 onveranderd gebleven, de omgeving is sterk veranderd. De eenvoudige basiliek is verdwenen om plaats te maken voor de grote San Marco en de pleinen met de omringende gebouwen, zoals de bibliotheek, de oude en nieuwe Procuratorie en de klokkentoren zijn in de loop der eeuwen aangelegd, respectievelijk aangebouwd.

5.1.2. De verdiepingen

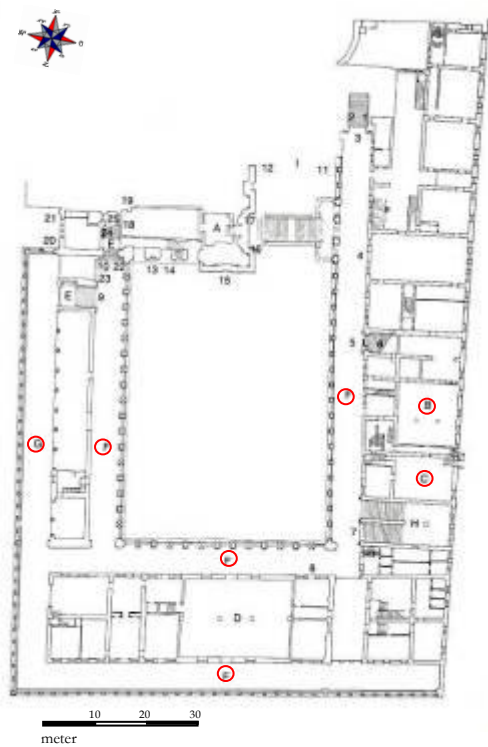
Figuur 11 Plattegrond Piano terra

Duidelijk is te zien dat het Palazzo Ducale niet zuiver rechthoekig gebouwd is; de zuidwesthoek is kleiner en de zuid-oosthoek groter dan 90° . Voorts is de west- en de oostgevel niet geheel parallel aan elkaar zodat het paleis aan de noordzijde breder is dan aan de zuidzijde. Op de begane grond bevinden zich uiteraard de belangrijkste toegangspoorten, de Porta della Carta (A) en de Porta del Frumento (I), de laatste is nu de bezoekersingang. Via het binnenplein is het mogelijk de bovenste verdiepingen over een viertal trappen te bereiken, waarvan de belangrijkste de Scala dei Giganti (C) en de Scala dei Censori (H) zijn.

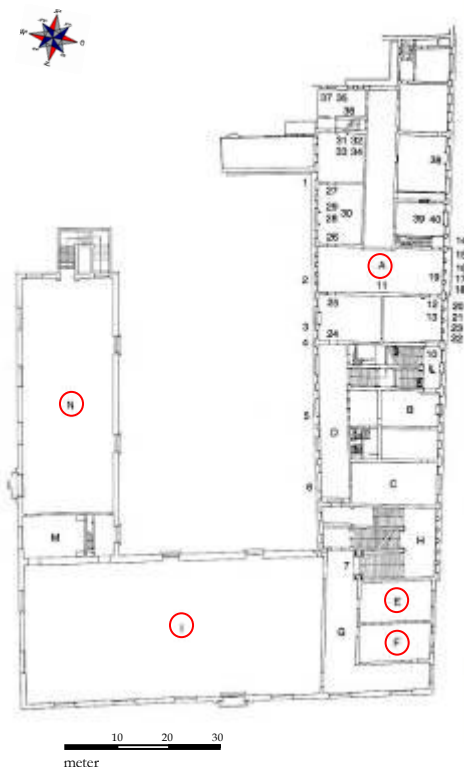
Aan de buitenkant van de west- en zuidvleugel bevinden zich galerijen, die het gebouw een open karakter geven. Ook aan de binnenzijde zijn galerijen, aldus met het doel om een open verbinding te vormen tussen de Venetiaanse burgerij en hun regering

Figuur 12 Piano delle logge

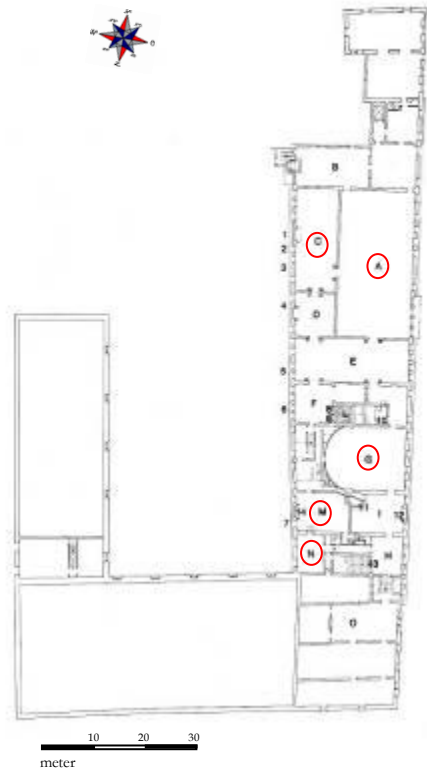
Op de eerste verdieping bevinden zich de lange zuilengangen (G en F), vernoemd naar de Doge Foscari (1423-1457), gedurende wiens regeerperiode deze galerijen gebouwd werden. Vooral aan de oostkant bevindt zich een aantal kleinere zalen, waarvan als belangrijkste genoemd kunnen worden de Sala dell' Avogaria(B) en de Sala dei Censori (C). Van de Loggia begint de Scala d' Oro , die naar de twee bovenste verdiepingen voert.

Figuur 13 Primo piano

Vanuit bestuurlijk oogpunt was de *Primo piano* de belangrijkste verdieping. De *Sala del Maggior Consiglio* (I) is de beroemdste - omdat hier de massale vergaderingen van de Grote Raad plaats vonden - en zoals eerder gesteld dé aanleiding voor de bouw van het Gotische paleis. Het is dan ook logisch dat een aantal nabij liggende kleinere zaaltjes voor overleg dienden van de diverse bestuurlijke gremia zoals onder paragraaf 2 beschreven. De *Sala della Quarantia* (E) en de *Sala del Scrutinio* (N, zaal voor het stemmentellen) zijn hiervan enkele voorbeelden. Ook bevonden zich op deze verdieping het appartement van de Doge (A) en de wapenzaal (F).

Figuur 14 Secondo Piano

De twee grote zalen hebben een dusdanige plafondhoogte, dat deze de twee hoogste verdiepingen deels in beslag nemen. De overblijvende oostvleugel bevat eveneens een aantal belangwekkende ruimtes, zowel vanuit kunsthistorisch als vanuit politiek oogpunt. Zo zijn daar de *Sala del Senato* (A), *Sala del Collegio* (C), de halfronde *Sala del Consiglio dei X* (G), de *Sala dei Tre Capi* (M) en de beruchte zaal van de Inquisitie (N) gevestigd.

5.2. Beschrijving van de façades¹⁰

5.2.1. De west- en zuidvleugel

Figuur 15 West- en zuidfaçades

¹⁰ Gebaseerd op Bashir-Hecht, Herma, *Die Fassade des Dogenpalastes in Venedig der ornamentale und plastische Schmuck*, Köln 1977 p. 16-21

De façade bestaat uit een drietal geledingen: de onderste is een zuilengang, daarboven bevindt zich de loggia en het bovenste wordt gevormd door een ommuurd gedeelte, doorbroken door vensters en balkons. Deze muur is geconstrueerd uit wit kalksteen, rood Broccatello en Veronees marmer en heeft door zijn tapijachtige ontwerp een onmiskenbaar oriëntaals karakter. Ook de kantelen zijn bijzonder van vorm en sommigen zien hier zelfs een Egyptische invloed in.¹¹ Hoewel de constructie met twee zuilengangen boven elkaar Byzantijs genoemd kan worden, zijn de bogen spitsvormig en typeren zich daarmee als gotisch. De gotiek wordt eens te meer versterkt door de monumentale gotische balkonpartijen en dito *Porta della Carta*.

Er zijn telkens twee loggiabogen die exact een boog van de onderste gang overspannen. In de boogzwikken van de arcades op de begane grond bevindt zich een aantal concentrische reliëfs, die vermoedelijk afkomstig zijn van of op z'n minst geïnspireerd zijn op Byzantijnse bouwdecoraties. De fries op de kroonlijst van de onderste bogen, is versierd

Figuur 16 Hoek zuidwestfaçade

met bloemachtige motieven die eveneens eenzelfde oorsprong hebben. Het maaswerk van de loggia bestaat uit vierpas rondvensters en open driepas kielbogen. In de westvleugel zijn in de vierpas-rondvensters de zijkanten van de steunbogen van de muren van de grote raadzaal en de *scrutino* zichtbaar. De zuilen van de loggia zijn verbonden door een marmeren balustrade, die ook geënt kan zijn op Oosterse bouwstijlen, gezien de specifieke wijze waarop de spijlen gevormd zijn. De bovenste boogzwikken - verfraaid met leeuwenkoppen - worden op dezelfde manier afgesloten met een fries die van een bloemenreliëf voorzien is.

¹¹ Howard, Deborah, *The architectural history of Venice*, New Haven, Conn. ; London 2005 p. 94 vergelijkt de kantelen van moskee Ibn Tulud in Cairo

Vooral het metselwerk van de bovenste geleding en het maaswerk van de loggia roepen associaties op met islamitische bouwwijzen. Het feit dat - in tegenstelling tot het Romeanse architectonische principe - de open constructie zich op de onderste verdiepingen bevindt

Figuur 17 Kantelen west- en zuidfaçade

en het gesloten gedeelte op de derde etage, is niet zozeer geïnspireerd door het Oosten, maar hangt veeleer samen met de Venetiaanse bouwtraditie van de 14^e eeuw.¹²

Voor het middeleeuwse Italië is het omvangrijke beeldenprogramma aan de buitenzijde van het seculiere Palazzo Ducale uniek te noemen. Op de buiten- en binnenhoeken zijn grote reliëfs aangebracht en iedere kapiteel (37 stuks) van de galerijzuilen en de loggia (73) heeft een afwijkende voorstelling. Het is opvallend maar wel begrijpelijk dat de reliëfs op de buitenfaçades Bijbels zijn en de sculpturen op de kapitelen profaan (met uitzondering van een kapiteel dat de kardinale deugden afbeeldt). Dit illustreert immers de bijzondere positie van de Doge, die niet alleen wereldlijke maar ook kerkelijke macht tentoonspreidde.

5.2.2. De oostvleugel

De moeilijkheid van Rizzo's opdracht in 1484 bestond daaruit dat oude bouwgedeeltes opgenomen moesten worden in de nieuwbouw (hoewel de opdracht feitelijk inhield het vernieuwen van de oude paleisvleugel)¹³ en dat er rekening moest worden gehouden met de reeds bestaande stijl van het binnenhof. Daarmee waren de hoogtes van de verdieping en de afmetingen van de vensters tevoren bepaald. Het werk was in 1492 dusdanig gevorderd dat de Doge Agostino Barberigo zijn appartement weer kon bewonen. Maar Rizzo moest in 1498 zijn functie als *proto* neerleggen en Pietro Lombardi nam zijn taak over. Deze heeft het werk aan de buiten- en binnenfaçade afgerond in 1501.

Opvallend bij dit ontwerp (Hirthe pleit voor Mauro Cadussi als bedenker¹⁴) is de overheersing van horizontale in plaats van verticale lijnen, wat bereikt werd door het strakke onderscheid door middel van friezen bij alle verdiepingen. De ontwerper(s) is(zijn) er op bekwame wijze in geslaagd om deze eisen te verenigen in een geheel nieuwe opzet van de binnenfaçade die aan de esthetische eisen van de tijd voldeed. Hiermee

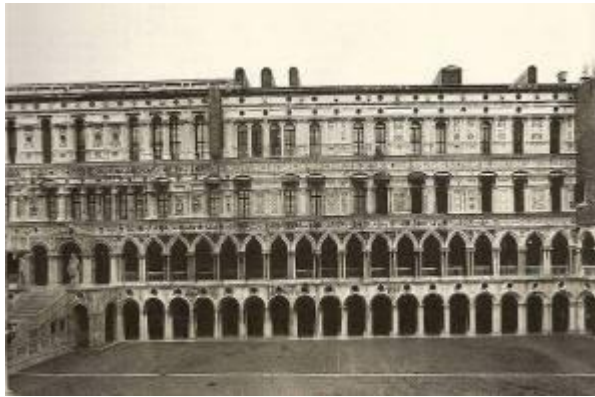
¹² Lermer vergelijkt dit met de moskee Ibn Tulun in Kairo Lermer, Andrea, *Der gotische Dogenpalast in Venedig Baugeschichte und Skulpturenprogramm des "Palatium Communis Veneciarum"*, München 2004 p. 73

¹³ Hirthe, Th, 'Mauro Codussi als architekt des Dogenpalastes', *Arte-Veneta* (1982), p.31

¹⁴ Ibid

werden dus renaissancistische stijlelementen aan het paleis toegevoegd zonder dat deze botsten met de bestaande gotiek.

Figuur 18 Oostgevel binnen en buiten

5.3. Hoekreliëfs west- en zuidfaçades

De reliëfs op de hoekdelen van het Palazzo waren van het begin af onderdeel van het oorspronkelijke ontwerp. Voor de vierpasbogen vormen ze ook een esthetisch verantwoorde oplossing om dergelijke bogen in een hoek samen te voegen. Het is niet precies bekend in hoeverre de beeldhouwer/architect Filippo Calendario betrokken was bij de eerste reliëfs van de zuidelijke façade, hoewel zijn naam vaak verbonden wordt aan deze sculpturen. De beelden op de loggia zijn statische voorstellingen van de aartsengelen en de reliëfs op de onderste galerij verbeelden Bijbelse scènes.

Figuur 19 Salomons oordeel
1422-1438

Noordwestzijde galerij onder

Figuur 20 De Zondeval
1342-1348

Zuidwestzijde galerij onder

Figuur 21 Dronkenschap van Noach
1342-1348

Zuidoostzijde galerij onder

Figuur 22 Aartsengel Gabriel
1422-1438

Noordwestzijde loggia

Figuur 23 Aartsengel Michaël
1342-1348

Zuidwestzijde loggia

Figuur 24 Aartsengel Rafael
met Tobias 1342-1348

Zuidoostzijde loggia

De keuze voor de aartsengel Rafael was ingegeven door het feit dat deze de beschermheilige is van reizigers, zeelieden en kooplui. De keuze voor Rafael leidt dan min of meer als vanzelfsprekend tot het afbeelden van de andere aartsengelen omdat dit drietal bovenaan in de hiërarchie staat. Wellicht is het om deze reden dat ook de personificatie van Venetië op een van de vierpasvensters van de loggia werd geplaatst: Venetië zag zichzelf ook bovenaan de hiërarchie staan.

Er zijn verschillende kunsthistorische opvattingen over de betekenis van het programma van de hoekreliëfs, omdat de oorspronkelijke bedoeling van de opdrachtgever of maker niet bekend is. Sommigen zien de aartsengelen als bewakers van politiek, handel en oorlog; Staal Sinding Larsen beschouwt de reliëfs thematisch voor recht en wet; Antonio Manno wijst op de mogelijkheid dat de zes voorstellingen een heilsboodschap bevatten en Andreas Biemert brengt de reliëfs in verband met de drie functies van het gebouw (gevangenis-zondeval; Salomons oordeel-rechtbank; aartsengelen als de sterke armen van de staat)¹⁵.

¹⁵ Lerner, Andrea, *Der gotische Dogenpalast in Venedig Baugeschichte und Skulpturenprogramm des "Palatium Communis Veneciarum"*, München 2004 p. 245-248

5.4. Over poorten, balkons en trappen

5.4.1. *Porta della Carta*

Figuur 25 *Porta della Carta*

De oorsprong van de naam *Porta della Carta* is niet duidelijk, mogelijk is deze ontstaan doordat er op deze plaats handgeschreven petities aan leden van de Grote Raad werden overhandigd of wordt er verwezen naar het voorlezen van vonnissen en decreten. Ook werden er voor dit portaal nieuwe wetten afgekondigd.

Deze hoofdingang werd van 1438 tot 1443 in het smalle gedeelte tussen de San Marco en het Dogenpaleis gebouwd. Twee forse veelhoekige pilasters, onderbroken door beelden, fungeren als reusachtige poortlijsten. De dubbele toegangsdeur reikt tot de verdiepingshoogte van de begane

grond en heeft een omlijsting, die gedecoreerd is met leeuwenkoppen. Boven de deur zijn twee beelden aangebracht, die de Doge Foscari en de Marcusleeuw voorstellen. Foscari was immers degene die opdracht gaf aan de gebroeders B(u)on om deze poort te construeren. Het Foscaribeeld is in 1797 grotendeels (tot aan de kop) vernield; in 1885 is dit vervangen. Overigens illustreert deze voorstelling de gedachte dat de wereldlijke en goddelijke macht elkaar ondersteunen en versterken¹⁶. Het driedelige spitsboogvenster wordt bekroond met een fraaie siergevel(windberg). Ook het maaswerk van het boogvenster is bijzonder door de herhaling van drie- en vierpasmotieven in steeds kleinere cirkels. Op het hoogste punt van de windberg is een kraagsteen ingemetseld met een sculptuur van een tronende Justitia. De muur achter Justitia en de kantelen zijn weliswaar stijlgetrouw, maar pas in de 17^e eeuw aangebracht. De oculus boven het boogvenster, dat door drie engelen gedragen wordt, bevat een halfreliëf van het borstbeeld van St Marcus.

Figuur 26 Doge Francesco Foscari 1423–1457

De vier figuren naast de deur stellen de drie kardinale deugden (Prudentia, Fortitudo en Temperantia) voor, aangevuld met Caritas. Met de Justitia zijn alle kardinale deugden afgebeeld, wat niet ongebruikelijk is voor een regeringsgebouw annex stadhuis (zie ook Bijlage).

¹⁶ Pincus, Debra, *The Arco Foscari: The Building of a Triumphal Gateway in Fifteenth Century Venice*, New York & London 1976 p. 400

Figuur 27 Balkon zuidfaçade

Op 22 juli 1400 nam de Grote Raad het besluit een balkon te laten bouwen aan de zuidmuur van de grote Raadzaal. Het moest vooral een decoratieve functie hebben om het aanzien van het paleis te vergroten. In vier jaar tijd voltooiden de gebroeders Pierpaolo and Jacobello dalle Masegne – die ook in de San Marco een aantal objecten hebben vervaardigd – het balkon met bijbehorende sculpturale aankleding. Via oudere gravures van o.a. Jan Grevembroeck weten we dat het muurvlak boven de oculus met de Caritas beelden heeft gehad van een knielende Doge (Steno) met de gevleugelde Marcusleeuw. Deze zijn echter vernield in 1797, zoals overigens alle dogebeelden met de leeuw in het Palazzo. Er was immers door de Fransen bevel gegeven om alle gevleugelde beelden in Venetië te verwijderen, waaraan gelukkigerwijze niet overal even consciëntieus mee om was gegaan.¹⁸ De meeste reliëfs in het paleis zijn gerestaureerd, maar dit halfreliëf niet. Zo zijn er meerdere beelden van het balkon verdwenen; bij de aardbeving van 1511 ging het beeld Venezia verloren en werd vervangen door Justitia. Het dichte oculus bevat Caritas (zestiende eeuw), voorheen was het vermoedelijk een open venster. Ook de St Joris aan de rechteronderzijde is van latere origine. Bijzonder is het baldakijn met de drie heiligen Paulus, Marcus en Petrus. Iedere nis is versierd met pinakels en windbergen en de helmvormige koepel vormt een platform voor de hoog torende Justitia. De iconografie van het balkon laat ook hier de combinatie zien tussen wereldlijke en kerkelijke symbolen: boven het spitsboogvenster zijn de kardinale en de theologische deugden verbeeld¹⁹.

¹⁷ Gebaseerd op Lerner, Andrea, *Der gotische Dogenpalast in Venedig Baugeschichte und Skulpturenprogramm des "Palatium Communis Veneciarum"*, München 2004 p. 270 - 274

¹⁸ Norwich, John Julius, *Venice : the greatness and the fall*, [London] 1981 p. 374

¹⁹ Ten tijde van de studiereis in juni 2007 waren de meeste beelden in restauratie.

Figuur 28 Balkon westfaçade

Het balkon aan de westvleugel is ruim honderd jaar later gebouwd (1536). De uitvoering is iets eenvoudiger gehouden, maar qua stilering in lijn met het balkon aan de zuidkant. Beeldhouwer is onbekend, maar komt vermoedelijk uit de kringen rondom Sansovino²⁰. Hier is het reliëf met de Venetiaanse leeuw wel gerestaureerd en de afgebeelde doge is Andrea Gritti. De inscriptie '*Pax tibi, Marce, evangelista meus*', (Vrede zij met u, Marcus mijn evangelist; vervolgd met *Hic requiescet corpus tuum*: hier zal uw lichaam rusten) is ontleend aan een legende, die kennelijk de diefstal van het lichaam van Marcus moest rechtvaardigen. De overige beelden stellen onder meer Mercurius en Venetia voor (beide van Alessandro Vittoria).

5.4.3. Arco Foscari²¹

Figuur 29 Arco Foscari

Het was Doge Foscari die het besluit nam om de hoofdingang van de Piazzetta naar de appartementen van de Doge tussen de San Marco en het Palazzo Ducale te verplaatsen. De Arco Foscari werd echter tijdens het doganaat van Moro (1462 – 1476) gebouwd en kende een relatief lange bouwtijd. Gedurende de regeerperiode van Moro's opvolger, Doge Mocenigo, werd het beeldenprogramma uitgevoerd onder auspiciën van Proto Antonio Rizzo, die zelf ook twee beelden voor zijn rekening nam: Adam en Eva. Heeft de oostzijde van de arco een overwegend godsdienstig karakter (Marcus, engelen, Adam en Eva) dan valt op dat de zuidzijde voornamelijk profaan is met weliswaar een Amor Dei op het hoogste punt, maar omringd door Artes Liberales, schilddragers en op de begane grond een groot beeld van de *condottiere* Francesco Maria I della Rovere²². De overvloedige

²⁰ Lermer, Andrea, *Der gotische Dogenpalast in Venedig Baugeschichte und Skulpturenprogramm des "Palatium Communis Veneciarum"*, München 2004 p. 62

²¹ Ontleend aan Pincus, Debra, *The Arco Foscari: The Building of a Triumphal Gateway in Fifteenth Century Venice*, New York & London 1976 p. 76 e.v.

²² Een roemruchte huurling, die vaak voor Venetie gestreden heeft.

aanwezigheid van al deze ornamenten moest het aanzien van de Doge nog verder versterken.

5.4.4. *Scala dei Giganti*²³

Op 11 november 1485 werd een decreet uitgevaardigd dat er een ceremonie moest komen om de Doge officieel te kronen. Tot nog toe was gebruikelijk dat de Corno Ducale aangereikt werd in de privé-vertrekken van de Doge. Men vond – ongetwijfeld ingegeven door de zeer rijke familie Barbarigo, waarvan de broers Marco en Agostin successievelijk

Figuur 30 Scala dei Giganti

van 1485 tot 1501 het doganaat bekleedden - dat dit voortaan publiekelijk (maar dan wel met een geselecteerd gezelschap) moest gebeuren. Het is overigens niet ondenkbaar dat er op de huidige plek van de Scala een houten trap heeft gestaan, die tijdens de brand van 1483 verloren is gegaan.²⁴

Hoe het ook zij, gekozen werd voor een trap die begon in de open ruimte van het binnenplein (een novum) en eindigde bij de entree van het appartement van de Doge. De bouwwerkzaamheden pasten goed in de restauratie van de door brand zwaar beschadigde oostvleugel. De *Protomaestro del Palazzo* (bouwmeester) van deze herstelwerkzaamheden was Antonio Rizzo en het lag dus voor de hand om hem opdracht te geven voor de nieuwe opgang. De bouw kende een lange doorlooptijd en het feit dat Rizzo er in 1498 vandoor ging met een substantieel deel van de bouwsom, deed de bouw nog verder vertragen. De eerste kroning vond pas plaats in 1521 voor Doge Grimani.

De *Scala dei Giganti*, ook wel *Scala Barbarigo* genaamd, is rijk gedecoreerd met het familiewapen en portretten van de Barbarigo's. Rizzo heeft weliswaar een caleidoscoop aan afbeeldingen aangebracht, maar wist toch een overvloed aan sculpturale rijkdom te vermijden. Opvallend zijn de rondbogen achter de bovenkant van de trap. De loggia van de oostgevel bestaat uit spitsbogen, bij de scala echter wordt deze onderbroken door een drietal ronde bogen, als ware het een triomfboog (zie Figuur 30 Scala dei Giganti).

²³ Gebaseerd op Muraro, Michelangelo, *La Scala senza Giganti. Iconographie et politique au Palais Ducal de Venise à la fin de XVe siècle*, Paris 1982 p. 23-38

²⁴ McAndrew, John, *Venetian architecture of the early Renaissance*, Cambridge, Mass. ; London 1980 p. 89

Min of meer bij toeval beschikte men over een tweetal grote stukken marmer van 10 voet en er werd besloten om de gereputeerde Domino Jacomo Sansovino opdracht te geven om er twee grote sculpturen van te maken. In 1567 werden Mars en Neptunus op de balustrade van de trap geplaatst alsof zij de mythologische bewakers van de entree in het Dogenappartement zijn.

De architectuur van de *Arco Foscari*, de *Porta della Carta* en de *Scala dei Giganti* biedt een indrukwekkend podium om met ceremonieel vertoon de macht van Venetië te onderstrepen. Hiervan werd door de Dogen dan ook veelvuldig gebruik gemaakt.

5.4.5. *Scala d'Oro*

Figuur 31 Scala d'Oro

hand van Tiziano Aspetti.

De beroemde *Scala d'Oro* verbindt de loggia met de bovenste twee verdiepingen. Langs deze trap werd op Pasen een ceremonie uitgevoerd waarbij de Paaskaars door priesters van de San Marco naar de Doge werd gebracht.²⁵ In 1555 werd door Palladio een ontwerp voor deze scala ingediend, maar de keuze viel op Sansovino. De naam is ontleend aan het fraaie stucwerk van Alessandro Vittoria en de schilderijen zijn van Giovanni Battista Franco. De werkzaamheden duurden circa negen jaar en de Scala d'Oro was voltooid in 1566.²⁶ Bij de benedeningang op een tweetal consoles staan beelden van Atlas en Hercules van de

²⁵ Boholm, A. Asa, *The Doge of Venice : the symbolism of state power in the Renaissance*, Gothenburg 1990 p. 203

²⁶ Franzoi, Umberto, Terisio Pignatti and Wolfgang Wolters, *Il Palazzo Ducale di Venezia*, Treviso 1990 p. 280

5.5. De bestuurskamers

Het is uiteraard niet goed mogelijk om alle 21 zalen van het Palazzo Ducale uitputtend te beschrijven. Gekozen is voor een kort toelichting van zalen die een bestuurlijke betekenis hebben gehad.

5.5.1. Zalen van de Quarantia

Figuur 32 Sala della Quarantia Civil Vecchia

Er waren drie zalen bestemd voor de Quarantia, een voor de strafkamer, een voor het civiele recht in de stad Venetië (zie Figuur 32 Sala della Quarantia Civil Vecchia) en een voor civiele rechtzaken voor de gebieden buiten de stad. De leden maakten ook deel uit van de senaat, zodat er sprake is van een merkwaardige samenvaal tussen wetgevende en rechtsprekende bevoegdheden. De muurschilderingen van de Civil Vecchia dateren van de zeventiende eeuw, maar achter de houten lambriseringen zijn nog fragmenten van de oude schilderingen aanwezig, zoals die van de San Marco.

5.5.2. Sala dello Scrutinio

Deze op een na grootste zaal – ruim een kwart eeuw na de Grote Raadzaal gerealiseerd –

Figuur 33 Sala dello Scrutinio

was bestemd voor het tellen van de stemmen voor de verkiezingen in de Grote Raad, zoals beschreven in paragraaf 3.1. Ook was deze zaal in gebruik voor commissievergaderingen. De *Sala dello Scrutinio* laat afbeeldingen zien van de veld- en zeeslagen die Venetië in de loop van zijn historie moest leveren om

zijn vooraanstaande positie te veroveren respectievelijk te handhaven. De roemruchte slag

bij Lepanto (rechts in Figuur 33 Sala dello Scrutinio) door Andrea Vicentino wellicht minder treffend dan wel des te meer spectaculair in beeld gebracht.

5.5.3. *Sala dei Maggior Consiglio*

Deze grote zaal was de aanleiding voor de volledige nieuwbouw van het Palazzo. Feitelijk bepaalt de *Sala* de architectuur van het hele gebouw, omdat deze nagenoeg de hele lengte en breedte van zuidvleugel in beslag neemt. Deze omvang was immers noodzakelijk geworden door de uitbreiding van de *Maggior Consiglio* tot circa 2500 leden.

Figuur 34 Sala dei Maggior Consiglio

Alle wanden, behalve de oostelijke, hebben grote vensters, waardoor er veel licht in de zaal komt. Vergaderingen van de Maggior Consiglio vonden dan ook op zondagmiddag plaats²⁷. Dit reduceerde het gebruik van brandende olielampen en kaarsen, wat evenwel niet mocht verhinderen dat er af en toe branden uitbraken zoals die van 1574 en 1577. Deze laatste catastrofe heeft tot gevolg gehad dat het complete interieur - waarin o.a. fresco's van Da Fabriano en Pisanello - van zowel de grote raadzaal als dat van de *Sala dello Scrutinio* verloren ging. Er zijn nog fragmenten van de Guariento's fresco *Kroning van de Maagd* bewaard gebleven. De huidige aankleding is dus vanaf 1577 aangebracht en diende

²⁷ Howard, Deborah, *The architectural history of Venice*, New Haven, Conn. ; London 2005 p. 94

programmatische ondersteuning te geven aan de verheerlijking van de Republiek Venetië. Zo is midden op het plafond een schildertechnisch niet geheel onomstreden²⁸ schildering op doek aangebracht door Tintoretto (maar vermoedelijk vooral diens leerlingen) van de "vrijwillige" onderwerping van de provincies aan Venetië. Niet alle schilderijen zijn echter terug te voeren op dit thema. Zo zijn er de portretten van de eerste 76 Dogen aanwezig, met uitzondering van het zwart gemaakt schilderij van Doge Falier, die wegens verraad onthoofd werd.²⁹ Ook een ogenschijnlijke afwijkende thematiek heeft het reusachtige schilderij van Paolo Veronese, *het Paradijs*. Dit beslaat de gehele oostelijke wand en vormt het eindpunt van de cyclus "op weg naar het Paradijs", die volgens de bedenkers van het programma langs de door Venetië gebaande wegen voert zoals in de *Sala dello Scruttorio* en de *Sala dei Maggior Consiglio* is afgebeeld.

5.5.4. *Sala del Collegio*

Het *Collegio* was uitvoerend belast met oorlogs- en vredesvraagstukken ter land en ter zee, vergelijkbaar met een ministerie van defensie met uitgebreide bevoegdheden, die ook niet-militaire zaken konden omvatten. De leden, die slechts voor de duur van zes maanden

Figuur 35 *Sala del Collegio*

benoemd werden, kunnen in drie categorieën onderscheiden worden: Zes voorzitters (*Savii Grandi*); Vijf *Savii di Terra Ferma*, Vijf *Savii ai Ordini*, maritieme zaken.

In deze zaal vergaderde het *Collegio* met de *Signoria*, de *Capi* namens de Raad van Tien en de Groot Kanselier onder voorzitterschap van de Doge. Het is vermoedelijk om deze reden dat deze *Sala* een van de rijkst gedecoreerde zalen van het Dogenpaleis is. In 1574 brak in deze zaal en de aanliggende zalen van de *Senato*, de *Anticollegio* en de *Quattro Porte* een heftige brand uit die alle decoraties verloren deed gaan. De *Signoria* gaf direct daarna opdracht aan vooraanstaande kunstenaars zoals Palladio en Veronese om nieuwe schilderijen en ontwerpen te maken. Het plafond van Veronese laat de

²⁸ Carlo Ridolfi maakte al in 1648 gewag van de mening van tijdgenoten dat het routinematig en niet zorgvuldig geschilderd was, zie Wolters, Wolfgang, *Der Bilderschmuck des Dogenpalastes*, Wiesbaden 1983 p. 277

²⁹ Kaminsky, Marion, *Kunst & Architektur Venetië*, Hilversum 2005 p. 170

heerschappij van Venetië (Mars en Neptunus, heersers van aarde en zee) zien in de personificaties van Geloof; Rechtvaardigheid, Vrede en Venezia.

De wandschilderingen van Jacopo en Domenico Tintoretto hebben als thema de vier geloften die Dogen hebben afgelegd bij hun bekroning.

5.5.5. *Sala del Senato*

De 300 in purperen gewaden gestoken senatoren namen in deze zaal besluiten over de

Figuur 36 Sala del Senato

wetsvoorstellen die het *Collegio* had voorbereid. Zij werden voor de vergaderingen uitgenodigd door het College en ze mochten pas de zaal verlaten als alle agendapunten afgehandeld waren. De twee grote klokken in de zaal moesten de langdurige debatten enigszins in toom houden.

De decoratieve opzet is verwant aan die van de *Sala dei Collegio*. Tintoretto's centrale plafondschildering

toont de triomf van Venezia, terwijl de grote wandschilderingen de vier geloften van de Dogen Loredan en Cicogna tonen. Ook is er een schilderij van Jacopo Palma Giovane, die de strijd van Venetië tegen de Liga van Cambrai symboliseert. Venetië moest in 1509³⁰ weerstand bieden tegen het plan van een verbond tussen Rome, Frankrijk en Spanje om de macht van de Venetiaanse Republiek te breken.

5.5.6. *Sala del Consiglio dei Dieci*

De Raad van Tien is belast met de staatsveiligheid en was onder meer belast met de controle op sekten, de vervolging van onruststokers, bestraffing van sodomie en bedrog, maar in feite met alles wat de veiligheid ook maar kon bedreigen.

³⁰ Op 14 maart 1509 vond er een geweldige explosie in het Arsenaal plaats, die bijna het einde van het Palazzo Ducale zou betekenen als niet een dag tevoren 4000 kruisvaten naar Cremona waren afgevoerd.

Zelfs met financiële aangelegenheden en geheime onderhandelingen met de Turken kon de Raad zich bezighouden.³¹ De leden waren in het zwart gekleed, terwijl die van de *Signoria* rode mantels droegen.

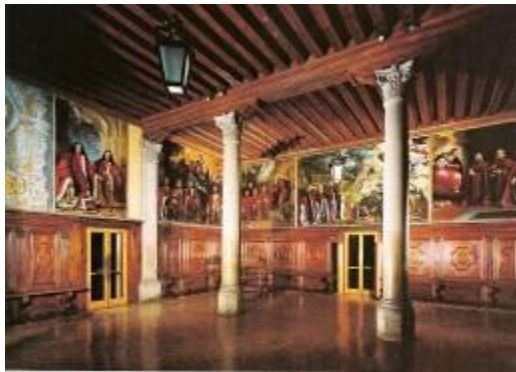
Figuur 37 Sala del Consiglio dei Dieci

De centrale plafondschildering *Jupiter verdrijft Laster* is van Paolo Veronese. Bekend is eveneens diens *Venetië als ontvanger van Welvaart*. Verder zijn er op het plafond afbeeldingen van de hand van Battista Zelotti. Of er sprake is van een samenhangend programma valt te betwijfelen: dat de vervolg van Laster centraal staat is duidelijk, maar hoe de personificaties van Venetië en de buitenlandse koloniën en de godenfiguren een logisch verband tonen is niet helder voor de hedendaagse beschouwer³²

5.5.7. Sala dell 'Avogaria de Commun

Figuur 38 Sala dell 'Avogaria

De drie magistraten, *Avogadori de Comun*, waren verantwoordelijk voor de juiste toepassing van de wet en kunnen derhalve gezien worden als Procureurs-generaal. Tegelijkertijd waren zij om beurten voorzitter van de *Quarantia*, de Raad van Veertig, die het hoogste rechtscollege vormde, vergelijkbaar met de Hoge Raad. Ook hier is er dus geen strikte scheiding tussen staat en rechtspraak.

De portretten van deze hoog geleerde juristen zijn van de hand van Jacopo en Domenico Tintoretto.

5.5.8. Sala dei Tre Capi

De drie opperrechters (inquisiteurs voor de bescherming van de staatsgeheimen, zoals hun titel luidde) waren zeer gevreesd door hun grote bevoegdheden.

³¹ Wolters, Wolfgang, *Der Bilderschmuck des Dogenpalastes*, Wiesbaden 1983 p. 247

³² Ibid.p. 251

Figuur 39 Sala dei Tre Capi

Iedere *Capi* was een maand voorzitter van de Raad van Tien, en nam deel aan belangrijke besluiten die door de *Signoria* werden genomen. De schilderijen zijn van Veronese en Ponchino.

6. OPMERKINGEN TOT SLOT

Staat en kerk in Venetië waren sterk met elkaar verweven, waarbij de staat de overheersende partij was. Toch waren de Venetianen beducht voor een te grote machtsconcentratie bij enkelen en zij hebben dan ook dusdanige maatregelen getroffen dat verantwoordelijkheden gespreid werden over vele raden en commissies, die desondanks nauw samenwerkten. Bovendien was de Grote Raad het ultieme beslissingsorgaan, zodat uitglidders tot een minimum beperkt konden blijven.

Het Palazzo Ducale is een *Gesamtkunstwerk* dat een kunsthistoricus in spé het gevoel geeft zich in een snoepfabriek te bevinden, waarin allerlei lekkernijen zijn uitgesteld en waaruit hij niet kan kiezen met welke versnapering te beginnen. Bovendien is iedere snoeperij als een toverbal, elke afgesabbelde laag geeft weer een nieuwe kleur en een nieuwe beleving. Aan elk object zijn geschiedenissen en verhalen verbonden en vele feiten nog diffuus of nader uit te zoeken. De kunsthistorische literatuur die gewijd is aan dit paleis, beslaat dan ook een periode van ruim tweehonderd jaar en is een mer à boire, maar ook een bron van vreugde, om te verwerken.

In dit werkstuk is het accent gelegd op de samenhang tussen politiek en gebouw. De omvang is al dusdanig dat een ander interessant aandachtsgebied onderbelicht moest blijven; de iconografische programma's van de zalen en de kunsthistorische details van de kunstwerken zijn slechts summier aan de orde geweest. Ook voor de huidige wetenschapper is de iconografische betekenis van de programma's niet bekend, terwijl deze voor de burgers uit de zestiende eeuw vermoedelijk een vanzelfsprekendheid waren. Dit vraagt evenwel nog veel nader onderzoek, dat ver buiten het bestek van dit werkstuk valt.

LITERATUURLIJST

Bashir-Hecht, H., *Die Fassade des Dogenpalastes in Venedig der ornamentale und plastische Schmuck*, Köln 1977

Boholm, A. A., *The Doge of Venice : the symbolism of state power in the Renaissance*, Gothenburg 1990

Boulton, S. en Catling, C., *Venetië & Veneto*, Houten 2000 (Capitool Reisgidsen)

Franzoi, U., Pignatti, T. en Wolters, W., *Il Palazzo Ducale di Venezia*, Treviso 1990

Hirthe, T., 'Mauro Codussi als architekt des Dogenpalastes', *Arte-Veneta* Nr. (1982), pp. 41-44

Howard, D., *The architectural history of Venice*, New Haven, Conn. ; London 2005 ^{Rev. and enlarged ed.}

Kaminsky, M., *Kunst & Architectuur Venetië*, Hilversum 2005

Kostof, S. en Castillo, G., *A history of architecture : settings and rituals*, New York ; Oxford 1995
2nd ed. / revisions by Greg Castillo.

Lermer, A., *Der gotische Dogenpalast in Venedig Baugeschichte und Skulpturenprogramm des "Palatium Communis Veneciarum"*, München 2004

Martin, J. en Romano, D., *Venice reconsidered : the history and civilization of an Italian city-state, 1297-1797*, Baltimore ; London 2000

McAndrew, J., *Venetian architecture of the early Renaissance*, Cambridge, Mass. ; London 1980

Muraro, M., D. Arasse *La Scala senza Giganti. Iconographie et politique au Palais Ducal de Venise à la fin de XVe siècle*, Paris 1982 (Symboles de la Renaissance)

Norwich, J. J., *Venice : the greatness and the fall*, [London] 1981

Pincus, D., *The Arco Foscari: The Building of a Triumphal Gateway in Fifteenth Century Venice*, New York & London 1976

Romanelli, G., Fumei, M. d. C. en Basaglia, E., *The Doge's Palace in Venice*, Milan 2005

Wolters, W., *Der Bilderschmuck des Dogenpalastes*, Wiesbaden 1983

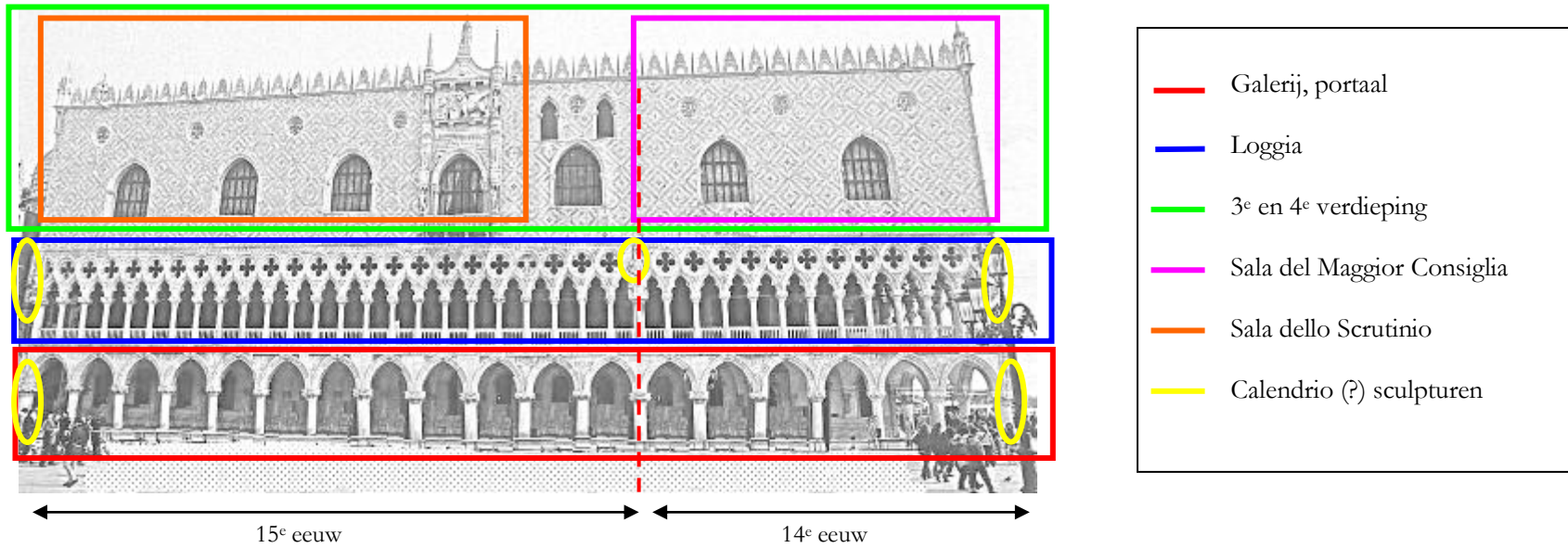
LIJST VAN FIGUREN

Vervaardigd door auteur juni 2007

- Figuur 1 Bestuurlijke structuur Venetië 16^e eeuw 6
Figuur 2 Stembus verkiezing 7
Figuur 3 Feest van de Sensa 9
Figuur 4 Castello Ducale 811 10
Figuur 5 Palatium communis 10
Figuur 6 Schets verbouwing zuidvleugel in 1309 11
Figuur 7 12
Figuur 8 Scala dei Giganti 13
Figuur 9 Schets Palazzo Ducale 14
Figuur 10 Kaart met locatie Palazzo 15
Figuur 11 Plattegrond Piano terra 15
Figuur 12 Piano delle logge 16
Figuur 13 Primo piano 16
Figuur 14 Secondo Piano 17
Figuur 15 West- en zuidfaçades 17
Figuur 16 Hoek zuidwestfaçade 18
Figuur 17 Kantelen west- en zuidfaçade 19
Figuur 18 Oostgevel binnen en buiten 20
Figuur 19 Salomons oordeel Figuur 20 De Zondeval Figuur 21 Dronkenschap van Noach 20
Figuur 22 Aartsengel Gabriel Figuur 23 Aartsengel Michaël Figuur 24 Aartsengel Rafael 21
Figuur 25 Porta della Carta 22
Figuur 26 Doge Francesco Foscari 1423–1457 22
Figuur 27 Balkon zuidfaçade 23
Figuur 28 Balkon westfaçade 24
Figuur 29 Arco Foscari 24
Figuur 30 Scala dei Giganti 25
Figuur 31 Scala d'Oro 26
Figuur 32 Sala della Quarantia Civil Vecchia 27
Figuur 33 Sala dello Scrutinio 27
Figuur 34 Sala dei Maggior Consiglio 28
Figuur 35 Sala del Collegio 29
Figuur 36 Sala del Senato 30
Figuur 37 Sala del Consiglio dei Dieci 31
Figuur 38 Sala dell 'Avogaria 31
Figuur 39 Sala dei Tre Capi 32

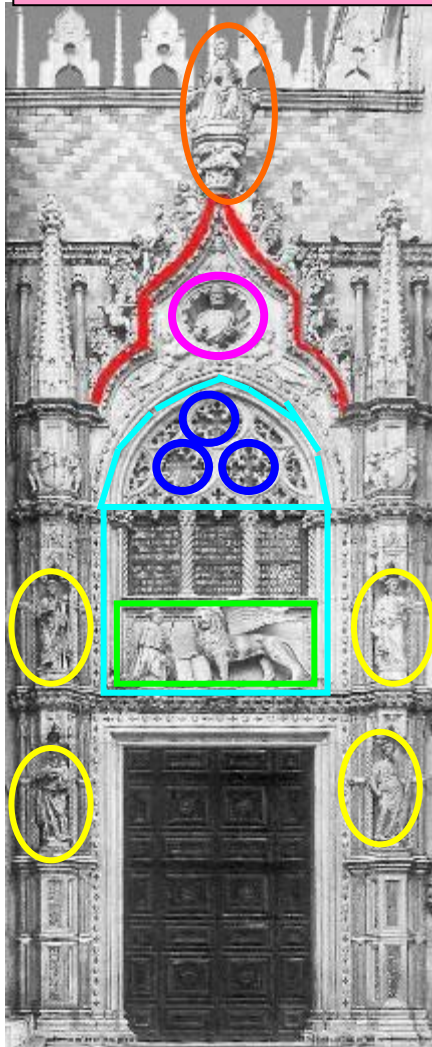
BIJLAGEN

Architectuur westgevel

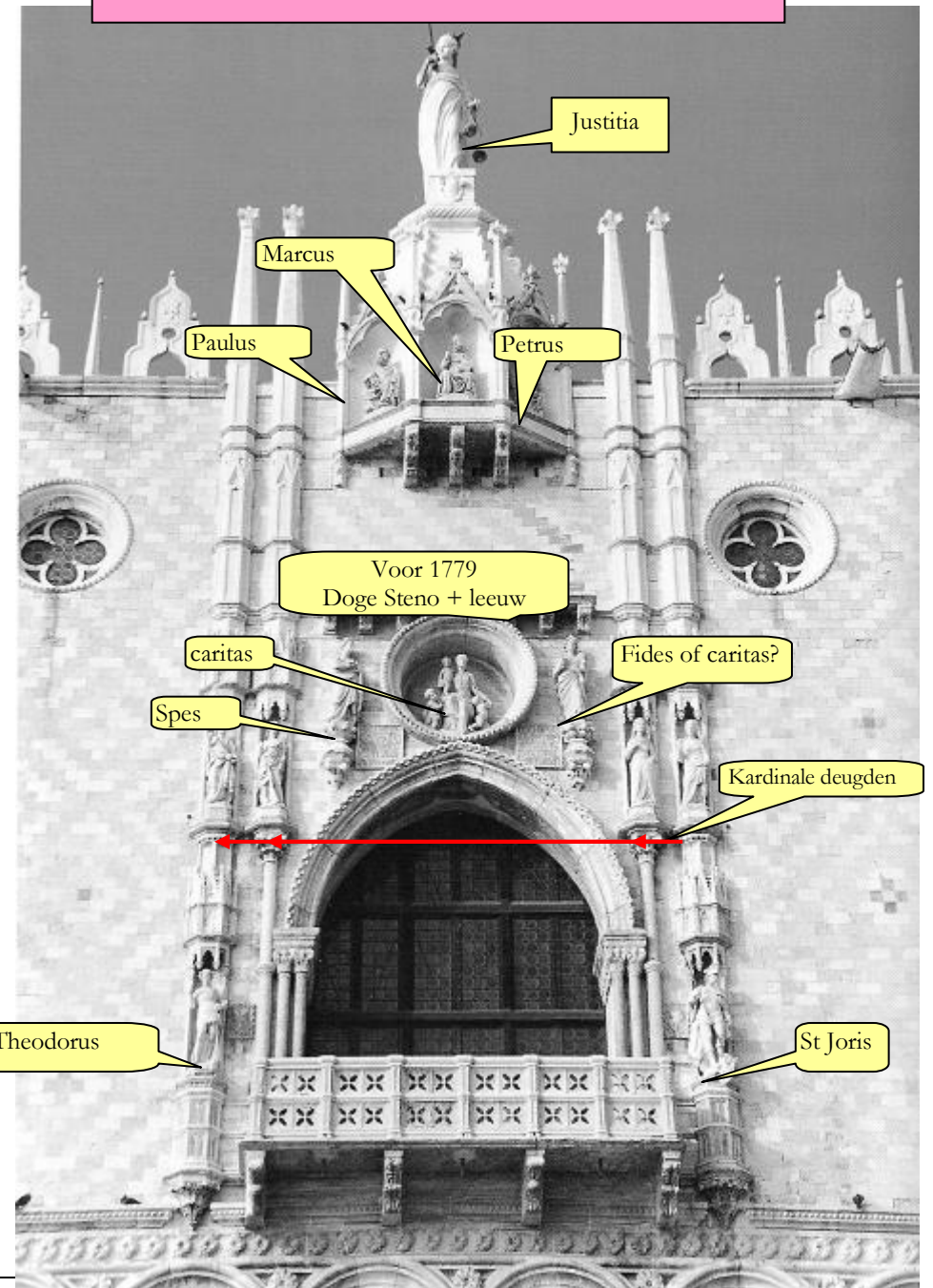

Balkon Zuidfacade 1400 - 1404

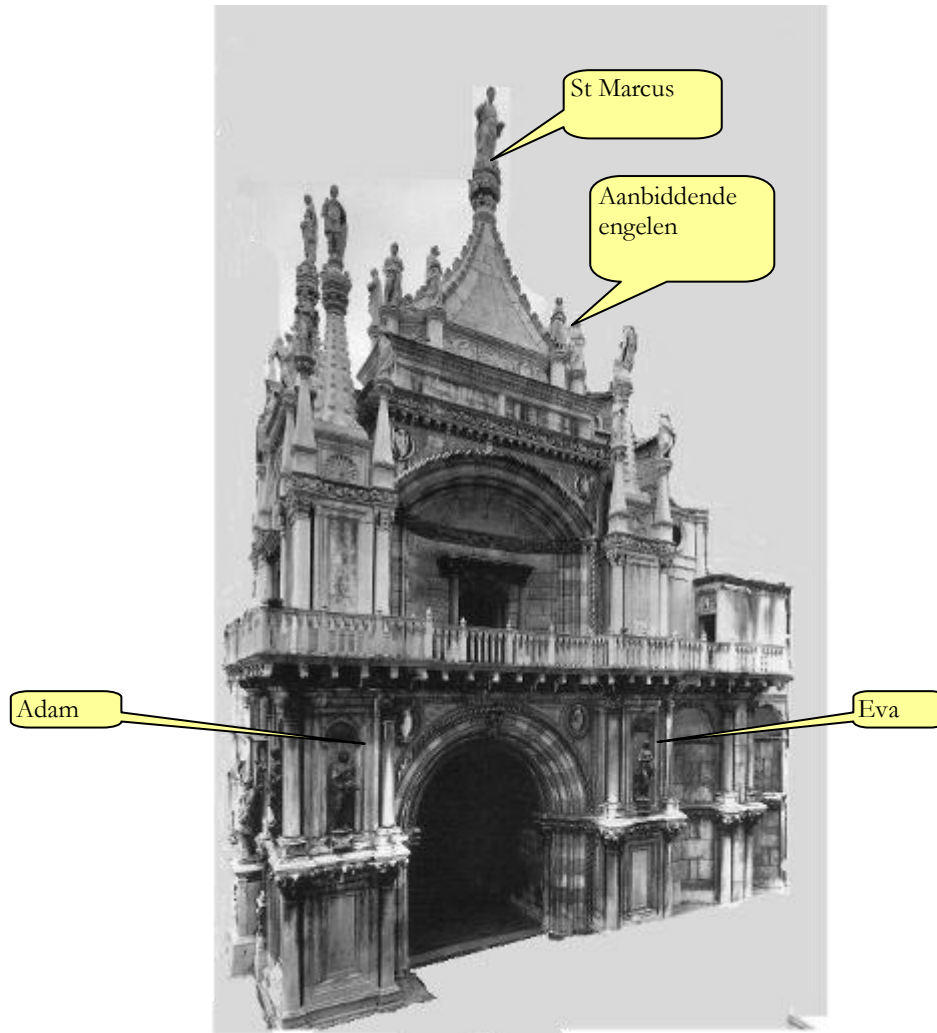
Porta della Carta

- Console met Justitia op leeuwentroon
- Windberg in kielboog
- Oculus met St Marcus
- Vier- en driepassen
- Spitsboogvenster
- Doge Foscari met Marcusleeuw
- Deugden

Arco Foscari
zuidzijde

Arco foscari
oostzijde

